

**PRZEWODNIK PRAWOSŁAWNEGO PIELGRZYMA PO RZYMIE
ARCHIMANDRYTY DIONIZEGO (WALEDYŃSKIEGO)**

Stefan Dmitruk

Europejskie Kolegium Uniwersytetów Polskich i Ukraińskich
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Streszczenie. Artykuł dotyczy analizy zawartości książki „Przewodnik prawosławnego pielgrzyma po Rzymie” (wyd. 1911 r.) autorstwa archimandryty Dionizego (Waledyńskiego), wówczas proboszcza rzymskiej parafii prawosławnej p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy. Między 1902 a 1911 r. archimandryta Dionizy był rektorem Chełmskiego Seminarium Duchownego, redaktorem naczelnym „Chełmskiego Życia Cerkiewnego” (1906–1911). W latach 1923–1948 był on prawosławnym metropolitą warszawskim i całej Polski. W 1901 r. wydał najbardziej znaną pozycję – rozprawę doktorską „Ideały prawosławnych misji”. Omawiana pozycja jest drugą książką wydaną przez prawosławnego mnicha. Jest cennym i niewykorzystywanym źródłem historycznym z zakresu archeologii chrześcijańskiej.

Słowa kluczowe: Chełmskie Seminarium Duchowne, Cerkiew prawosławna, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Dionizy (Waledyński), prasa prawosławna

Jednym z bardziej nietypowych źródeł historycznych są przewodniki geograficzne. Pośród tego typu dzieł badacz dziejów Cerkwi prawosławnej na ziemiach polskich powinien zapoznać się z przewodnikiem napisanym przez proboszcza prawosławnej parafii pw. św. Mikołaja Cudotwórcy w Rzymie w latach 1911–1913 – archimandrytę Dionizego (Waledyńskiego). Postać mnicha jest istotna dla rozważań na temat zwierzchników Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Funkcję metropolity warszawskiego i całej Polski archimandryta Dionizy¹ pełnił od 1923 r. W 1901 r. ówczesny absolwent

---

¹ Szerzej na temat życia metropolity warszawskiego i całej Polski Dionizego (Waledyńskiego) można przeczytać w: P. Gerent, *Powojenne losy metropolity Dionizego (Waledyńskiego). 1945–1960*, Rocznik prawosławnej diecezji wrocławsko-szczecińskiej, red. A. Dudra, S. Dudra, Wrocław 2006, s. 66–97; A. Kempfi, *Władca Dionizy. XXV-lecie śmierci księdza metropolity Dionizego Waledyńskiego*, „Tygodnik Polski” nr 50/1985, s. 8; M. Lenczewski (ks.), *Ks. Metropolita Dionizy*, Rocznik Teologiczny CHAT, z. 1/1985, s. 103–181; M. Lewczak (ks.), *Śp. metropolita Dionizy*, Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, 4/2001, s. 11–12; H. Paprocki (ks.), *Dionizy (Waledyński)*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1985, s. 1338;

studiów doktoranckich – hieromnich Dionizy (Waledyński) – wydał swoją rozprawę naukową zatytułowaną *Idealy prawosławnych misji*². Z kolei omawiana pozycja jest kolejną pracą opublikowaną przez archimandrytę Dionizego.

Sputnik ruskago prawosławnego bogomolca w Rimie. Opisanie rimskich swiaszczennych miest' i nachodiaszczichsja w nich wsielenskich swiatyn' s planom sobor swiatago apostola Pietra (pol. *Przewodnik prawosławnego pielgrzyma po Rzymie. Opis rzymskich świętych miejsc i znajdujących się w nich świętości z planem soboru św. ap. Piotra*)³ wydrukowano w Typografii Wajnsztejnów w Chełmie na zlecenie rosyjskiej parafii prawosławnej w Rzymie. Typografia wydawała pisma diecezji chełmskiej w latach 1906–1911 – w okresie, gdy redaktorem „Chełmskiego Życia Cerkiewnego” był archimandryta Dionizy (Waledyński). Prawdopodobnie z tego względu mnich zlecił wydrukowanie dość tanim, jak się okaże, kosztem napisanej przez siebie pozycji. Siedziba typografii mieściła się przy ul. Lubelskiej 12. Omawiany egzemplarz publikacji znajduje się w Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Lublinie pod sygnaturą 48873/II. Niestety egzemplarz nie zawiera stopki redakcyjnej mówiącej o liczbie wszystkich wydrukowanych egzemplarzy. Można przypuszczać, że była to znaczna liczba ze względu na charakter oraz cele źródła.

Przewodnik... liczy 178 stron. Książka została wydrukowana na formacie A 4. Na okładce widnieje tytuł oraz wydawca. Na grzbiecie książki wydrukowano ponownie tytuł oraz cenę egzemplarza – 75 kopiejek. Z tyłu powielono cenę: 75 kopiejek w Rosji i 2 franki za granicą Rosji. Oprócz ceny zamieszczono reklamę drugiej książki wydanej przez rzymską społeczność parafialną. Była nią *Świętość Bari*. Z reklamy potencjalny czytelnik dowiadywał się o zawartości reklamowanej pozycji, cenie oraz możliwości zakupu.

Omawiane źródło powstało w latach 1911–1912. W kwietniu 1911 r. archimandryta Dionizy został przeniesiony z funkcji rektora Chełmskiego Seminarium Duchownego w Chełmie na parafię p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy w Rzymie⁴. Należy założyć, że do Rzymu duchowny przybył w połowie kwietnia 1911 r. Waledyński dość szybko stworzył swoje nowe dzieło popularyzujące walory zabytków architektury chrześcijańskiej Wiecznego Miasta. Świadczy to o dużej samodyscyplinie naukowej mnicha, zważywszy na obowiązki związane

---

R. A. Płoński (ks.), *Metropolita Dionizy Walediński*, http://www.wszystkichswietych.wygoda.cerkiew.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=37&Itemid=40 z 25 grudnia 2006 r.; A. Znosko (ks.), *Pamiętajcie o swych nauczycielach*, *Przegląd Prawosławny*, 1/1993, s. 11–12.

² Archimandryt Dionisij (Waledyński), *Idealy prawosławno-russkago inorodczeskago missjionierstwa*, Kazan 1901, ss. 264.

³ Tegoż, *Sputnik ruskago prawosławnego bogomolca w Rimie. Opisanie rimskich swiaszczennych miest' i nachodiaszczichsja w nich wsielenskich swiatyn' s planom sobor swiatago apostola Pietra*, Rim 1912, ss.178.

⁴ P. Gerent, *Powojenne losy...*, s. 67. Obecnie rzymska parafia znajduje się przy ul. Via Palestro 69/71 za: <http://www.mospat.it/> z 12 lutego 2008 r.

z obsługą nowej parafii. Archimandryta Dionizy zapoznał się z podstawowymi zwrotami języka włoskiego, gdyż rzymska parafia znajdowała się na terytorium Włoch. Na podstawie prezentowanego źródła nie potrafię określić, w jakim stopniu były rektor chełmskiej szkoły duchownej posługiwał się językiem włoskim. Jedynymi włoskimi zwrotami w pozycji są nazwy obiektów oraz ich adresy. Z całą pewnością archimandryta Dionizy posługiwał się językiem łacińskim, którego nauczył się w Kazańskiej Akademii Duchownej⁵. Dzięki temu Waledyński łatwiej mógł zrozumieć język włoski.

Rzym jest świętym miastem dla całego chrześcijańskiego świata. W nim zakończyli swoje ziemskie życie pierwsi wśród apostołów Piotr i Paweł; w nim wielu męczenników przelało krew za Chrystusa –

pisał we wstępie⁶ archimandryta Dionizy. Kontynuując stwierdził, że to spowodowało, iż wielu Rosjan odwiedza Wieczne Miasto, podkreślając tym samym rolę Rzymu w świecie prawosławnym⁷. Trasa pielgrzymek rosyjskich wiernych wiodła od Jerozolimy przez Bari – gdzie spoczywają relikwie św. Mikołaja Cudotwórcy – do Rzymu.

Według słów pielgrzymów oraz moich obserwacji pielgrzymi nie posiadali odpowiedniego opisu miejsc i świętości. W tym celu napisałem tę książkę –

uzasadniał powstanie książki autor dzieła. Drugim celem Dionizego było utworzenie funduszu przy cerkwi p.w. św. Mikołaja Cudotwórcy w Rzymie, co umożliwiłoby wydawanie kolejnych pozycji i opracowań książkowych⁸.

Dodatkowym celem źródła było ukazanie najważniejszych miejsc oraz organizacji, które ułatwią poruszenie się po Rzymie potencjalnemu pielgrzymowi. Świadczą o tym zamieszczone we *Wstępie* adresy⁹ parafii prawosławnej, rosyjskiego konsulatu na Via Gaeta 3, rosyjskiej czytelnicy im. Mikołaja Gogola na Via delle Colonnate 27. Dodatkowe informacje to kolejowy rozkład jazdy na trasie Brindisi – Bari – Rzym oraz kursy walut rubla i lira.

Zgodnie z sugestią autora we *Wstępie* został zamieszczony plan z opisem Bazyliki p.w. ap. Piotra w Rzymie¹⁰. Między stronami 1 a 172 zostały opisane najważniejsze budowle chrześcijańskie w stolicy ówczesnych Włoch. Każdy omawiany obiekt nosi dwa tytuły – rosyjską nazwę oraz włoski odpowiednik¹¹. Można zauważyć następujący schemat opisywanych obiektów – opis żywotu

⁵ Szerzej na temat Kazańskiej Akademii Duchownej i jej programów edukacyjnych: <http://kds.eparhia.ru/history/> z dnia 11 grudnia 2006 r.

⁶ Archimandryta Dionisji (Waledyński), *Przewodnik...*, s. III.

⁷ Tamże.

⁸ Tamże, s. III–IV.

⁹ Tamże, s. VIII–IX.

¹⁰ Tamże, s. XI–XII.

¹¹ Tamże, s. 144 – Pada nazwa: *Cerkow wo imia swiatvch sławnych i wsiechwalnych dwienadcati apostołow – Chiesa dei Santi Apostoli*.

świętego, pod którego wezwaniem jest dany obiekt¹² lub świętego, którego relikwie są w danym obiekcie¹³ oraz wydarzenie związane z życiorysem określonego świętego¹⁴. Archimandryta Dionizy wzbogaca wiedzę czytelnika, opisując krótką historię świątyni¹⁵. Opisy zawierają omówienie najważniejszych zabytkowych obiektów znajdujących się w danym miejscu¹⁶.

Autor szczególnie dużo miejsca poświęca opisowi Bazyliki św. ap. Piotra¹⁷. Opis Bazyliki zajmuje aż 19 stron przewodnika. Archimandryta podkreśla w ten sposób szczególne znaczenie świątyni w Kościele rzymskokatolickim. Pozostałe ważne obiekty zajmują odpowiednio 4 strony¹⁸. Większość obiektów zostało zaprezentowanych na dwóch¹⁹ lub trzech stronach²⁰. Trzem obiektom mnich poświęca zaledwie jedną stronę przewodnika. Tymi obiektami są Chiesa di San Sisto, Capella di Sant' Andrea i Chiesa di Santa Maria Scala Coeli²¹.

Opisy obiektów są zwarte. Wyłuszczone są nagłówki tematyczne np. krótka historia kościoła, relikwiarz z relikwiami św. Apostołów Filipa i Jakuba, czy żywot św. Apostoła Andrzeja, historyczna ikona Bogurodzicy²². Taki zabieg autora umożliwia w miarę szybkie i sprawne posługiwanie się źródłem przy wędrówkach po opisywanych obiektach.

Rozważania zamyka *Spis obiektów* znajdujący się na końcu książki²³. *Spis...* posiada nagłówki, wyłuszczone elementy w opisach oraz strony, na których potencjalny odbiorca dzieła może znaleźć dany opis.

Wzbogaceniem pozycji są przypisy pojawiające się u dołu strony. Przypisy umożliwiają odbiorcy przypomnienie o opisywanym poprzednio obiekcie²⁴, zajmują się wyjaśnieniem terminów²⁵, zwracają uwagę na dzień, gdy Cerkiew prawosławna czci pamięć określonego świętego²⁶, wyszczególniają cenę za

¹² Tamże, s. 133 – pada nazwa: Capella di Santa Barbara.

¹³ Tamże, s. 168. Chiesa di Sant' Eustachio na s. 168 zaczyna się od opisu relikwii św. Eustachego i św. Agapii.

¹⁴ Tamże, s. 108–110. Carcere Mamertino, zawiera opisanie więzienia, w którym przebywał św. ap. Paweł.

¹⁵ Przykładami są: Basilica di San Giovanni in Laterano, s. 48–56, Basilica di Santa Croce in Gerusalemme, s. 60–64

¹⁶ Przykładami są: mozaika z V w. N. E. opisana z Basilica di santa Maria „Maggiore”, s. 70, Stół Ostatniej Wieczerzy, s. 50, Relikwiarz z relikwiami św. ap Filipa i Jakuba, s. 144.

¹⁷ Tamże, s. 1–19.

¹⁸ Tamże, s. 92–96 oraz s. 97–100.

¹⁹ Tamże, s. 20–21, s. 22–23, s. 130–131, s. 142–143.

²⁰ Tamże, s. 57–59, s. 144–146, s. 147–149,

²¹ Tamże, s. 37, s. 134, s. 162.

²² Tamże, s. 131, s. 134, s. 144, s. 163.

²³ Tamże, s. 171–178.

²⁴ Tamże, s. 101 – autor powraca do opisu ze strony 36.

²⁵ Tamże, s. 104 – autor wyjaśnia w przypisie pojęcie „domnika”.

²⁶ Tamże, przypis 2 mówi, że pamięć św. Wincentego Cerkiew czci 10 sierpnia.

usługę związaną z obsługą obiektu²⁷. Przypisy uzupełniają wiedzę odbiorcy omawianego źródła.

Autor bezpośrednio odwiedził opisywane miejsca w Rzymie²⁸. Dodatkowo korzystał z następujących – dostępnych mu dzieł – *Rymskije pisma* napisane przez Andrzeja Murawiewa (wyd. Petersburg, 1847 r., ss. 804), *Putiewoditiel prawosławnych pokłonnkow po gorodu Rimu i jego okrestinostiam* autorstwa Włodzimierza Mordwinowa (wyd. Petersburg 1875, ss. 444). Trzecim dziełem wykorzystanym przez archimandrytę Dionizego było *Rim i jego swiatyni* (Moskwa 1903, ss. 64), zaś czwarta pozycja nosiła tytuł *Siwatyje miasta na Wostoce, w Rosiji i zapadno Jewropie* (wyd. Moskwa 1903 r., t. III, ss. 134–253). Ostatnim opracowaniem cytowanym w opisywanym źródle był przewodnik autorstwa *Italia. Roma e Dintorni* (wyd. Rzym 1911 r., brak podania liczby stron).

Z *Rymskich pism* aż 15 tekstów było poświęconych opisaniu kościołów, katakumb, Panteonu Koloseum i więzienia, w którym przebywał św. Piotr. Murawiew zawarł historyczny opis omawianych miejsc²⁹. Z kolei w dziele Mordwinowa archimandryta Dionizy znalazł podobną analizę aż 80 miejsc. Według autora *Przewodnika...*, Mordwinow stworzył jedyny katalog w języku rosyjskim rzymskich miejsc świętych, a na przestrzeni 37 lat nikt nie podjął się stworzenia podobnego katalogu³⁰. Stwierdzam, że przy opisywaniu tej pozycji Waledyński wykazuje się dużą dozą krytycyzmu wobec wyżej wymienionej pozycji. Proboszcz rzymskiej cerkwi zwrócił uwagę na zdezaktualizowane dane podawane przez Mordwinowa, jak również na niepełne opisy rzymskich świętości oraz liczne braki w opisach. Tym samym autor omawianego źródła potwierdza faktyczny pobyt w opisywanych miejscach. Stwierdzam, że archimandryta Dionizy posłużył się w swoim dziele pełnym aparatem naukowym i empirycznymi badaniami dotyczącymi świętych miejsc Rzymu. Z pozycji *Rzym i jego świętości* mnich korzystał z 14 rysunków. Książka ta nie przedstawia większej wartości naukowej dla Dionizego, ale według niego jest dopełnieniem dzieła Mordwinowa³¹. Z książki *Święte miejsca...* twórcy *Przewodnika...* wykrzystał historyczny tekst poświęcony prawosławiu w Italii.

Archimandryta Dionizy podkreślił, że opisał zaledwie najważniejsze miejsca ważne dla chrześcijanina w Rzymie: „[...] by można było zobaczyć w krótkim czasie podczas pobytu pielgrzyma w Rzymie”³². Pisał, iż zdaje sobie

²⁷ Tamże, s. 107 – opłata za otworzenie płyty, gdzie spoczywa św. Wawrzyniec wynosi 4- 5 soldów włoskich.

²⁸ Tamże, s. IV.

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. V.

³¹ Tamże, s. V–VI.

³² Tamże, s. VI.

sprawę z ubogo przedstawionego materiału. Autor sugerował pielgrzymowi, by zaczął zwiedzenie stolicy Włoch od Watykańskiej Katedry³³. Stąd też zamieścił jako pierwszy opis, plan, jak i dzieje świątyni papieży rzymskich. Dodaje, że wszystkie miejsca są w posiadaniu Kościoła rzymskokatolickiego³⁴.

Dlatego, rosyjskiemu pielgrzymowi, nie godzi się posługiwać się łacińskimi modlitwami, ani błogosławieństwem, ani sakramentami, ale pielgrzym powinien stojąc przed świętościami Rzymu zachowywać milczenie, tak bardzo drogie dla prawosławnego serca³⁵.

W analizowanym dziele odbiorca nie znajdzie litografii, zdjęć oraz szkiców obiektów, świętych, relikwiarzy czy elementów znajdujących się w danych budynku. Dionizy nie zamieścił mapy Rzymu, która umożliwiłaby orientację w terenie odbiorcy źródła. Elementy graficzne znacznie obniżają poziom merytoryczny źródła. Być może elementy graficzne wpłynęłyby znacznie na koszty wydania książki.

Przewodnik prawosławnego pielgrzyma po Rzymie jest cennym źródłem historycznym z kilku powodów. Po pierwsze uzupełnia wiedzę historyka dotyczącą biografii późniejszego metropolity warszawskiego i całej Polski Dionizego. Po drugie umożliwia poznanie stanu wiedzy archimandryty Dionizego z zakresu teologii, a właściwie archeologii chrześcijańskiej, która była jednym z dwóch obszarów zainteresowań naukowych ówczesnego mnicha. Po trzecie uzmysławia fakt związany z zakresem promocji Rzymu na terenie ówczesnej Rosji, gdyż przewodnik był skierowany do Rosjan. W końcu jest cennym dziełem dla badacza zajmującego się podróżami w XIX w. Umożliwia bowiem odtworzenie trasy wędrówki pielgrzyma po mieście św. apostoła Piotra. Przede wszystkim dzieło archimandryty Dionizego poszerza wiedzę odbiorcy z obszaru archeologii chrześcijańskiej. W ramach funkcjonującego w latach 20. XX w. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego metropolita prowadził zajęcia i publikował w prasie teologicznej materiały związane z zakresem archeologii obiektów dość wnikliwie opisanych w omówionym źródle historycznym.

A GUIDE OF AN ORTHODOX PILGRIM AROUND ROME
BY ARCHIMANDRITE DIONIZY (WALEDYŃSKI)

Summary. The article analyzes the content of the book "A guide of an Orthodox pilgrim around Rome" (published in 1911) by archimandrite Dionizy (Waledyński), then provost of a Roman Orthodox parish named after St. Nicolas the Wonderworker. Between 1902 and 1911 archimandrite Dionizy was the rector of the Chełm Seminary for Priests, editor-in-chief of "Chełmskie Życie Cerkiewne" (1906–1911). In the years 1923–1948 he was an Orthodox

---

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. VII.

³⁵ Tamże.

metropolitan bishop of Warsaw and whole Poland. In 1901 he published his most famous work – his doctoral dissertation “Ideals of Orthodox missions”. The work discussed here is the second book published by the Orthodox monk. It is a precious yet unexploited historical source from the field of Christian archeology.

Key words: Chełm Seminary for Priests, Orthodox church, the Autocephalous Church of Poland, Dionizy (Waledyński), Orthodox press